

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԱՆՆՈՒՄԻ ԻՓԷՆՏԻ

Գ ր ե Յ

ՏՕՔԹ. ՎԱՅՐԱՍ Յ. ԹՈՐԳՈՍԵԱՆ

Ի ԲԺՂԿԵԿԵՆ ՀԵՄԵԼՍԵՐԵՆԷՆ

Փ Ե Ր Ի Ջ Ո Ւ

Վ Ի Ն Ն Ն Ա

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Տ Պ Ա Ր Ա Ն

1893.

ԲԺԻՇԿ ՏՕՔԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

617-21-22/2047(1224)
10-81

ԲԺԻՇԿ ՏՕՒԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

61 (47.925)(092 ՍԵՐՎԻՉԷՆ)

Թ

ՍՏՈՒԳԼԱՍ Է 1907

Գ Ր Ե Ց

Տ Օ Ք Թ. Վ Ա Հ Ր Ա Ս Յ. Թ Ո Ր Գ Ո Ս Ե Ա Ն

Ի Բ Ժ Ա Կ Ե Կ Ե Ն Հ Ե Մ Ե Լ Ս Ե Բ Ե Ն Է Ն

Փ Ե Բ Ի Ջ Ո Ի

~~22.832~~
A 16296

Վ Ի Ե Ն Ն Ը

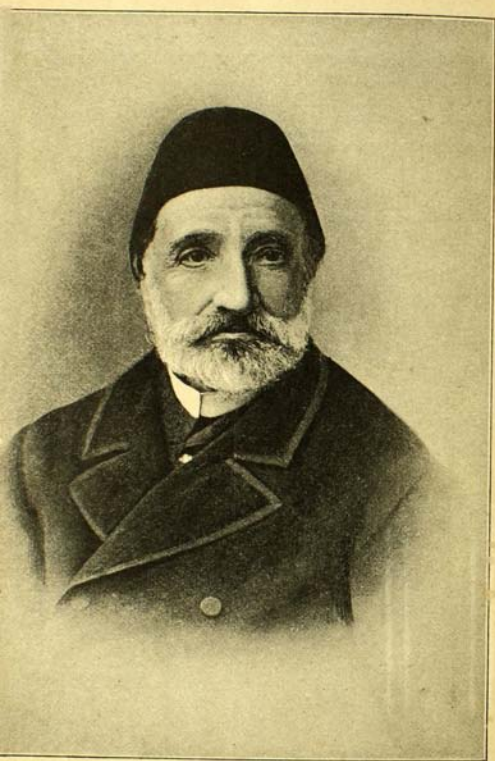
Մ Ե Ի Թ Ը Բ Ե Ա Ն Տ Պ Ը Բ Ա Ն

1893.

206

Ա Ռ

Հ Ա Յ Բ Ժ Ի Շ Կ Ս

ՏՕՂԹ. ՍԵՐՈՒՉԷՆ ԷՓԷՆՏԻ

ԲԺԻՇԿ ՏՕՔԹ. ՍԵՐՎԻՉԷՆ ԷՖԷՆՏԻ

Րդի հայ բժշկաց երի-
ցագոյնն եւ նշանաւ-
որը, Տօքթ. Սերվիչէն
էֆէնտի, է՛ մին այն
հազուագիւտ անձնա-
ւորութիւններէն, որք
իրենց աննման գոր-
ծերով տոհմային ժա-
մանակակից պատմու-
թեան մէջ իրաւամբ պիտի ժառանգեն ընդարձակ
եւ ոսկետառ էջեր:

Կիսադարեան եւ աւելի բժշկական գոր-
ծունէութեամբ յոգնած, 19^{րդ} դարու հայ
բժշկութեան դարագլուխն եւ կենդանի փառքն

եղող այս աննման բժիշկը, երբ իւր կենաց 78երորդ տարեդարձը կ'ողջունէ այսօր, իւր առոյգ ծերութիւնն հիացումն գրաւելով, բուն փափաք մը ինձ կ'ազդէ գծել իւր համառօտ կենսագրութիւնը, ի յարգանս՝ իւր բժշկական այն մեծ համբաւին, որ արդէն փառաւոր յաղթանակներով 53 տարիներու պատկառելի կոյտ մը բոլորած է, առանց սակայն Յորելեան հանդէսի. եւ ի պատիւ՝ դարուս հայ բժշկական հրատարակութեանց գլուխ - գործօցն եղող իւր այն պատուական Մանկորդան, որ ընդ հուպ յիանամեայ հնութիւն մը կ'ունենայ, եւ որոյ ընտիր քարոզութեանց եւ ազդու պատուէրներուն ամբողջ սերունդներ երախտապարտ են եւ պարտաւոր:

Տօբթ. Սերպիէէն էֆէնտի, որոյ անունը Վաքուոյի Ժամանակէն երեւելի Արմէնիկէն-Քրէն-Պէր-Քրէն-Պէր-Քրէն-Պէր-Քրէն¹ մէջ արդէն մեծ տեղ մը ունի, ծնած է Կ. Պոլսոյ Մուսալլա թաղը, 1815 թուականին Նոյեմբեր ամսուն մէջ, եւ այսօր կը թեւակոխէ իւր 79երորդ տարին: Իւր բուն անունն է Սեր-Վէլի Վիլիէն, որ կ'իսուելով կամ համառօտուելով, պատահական միացմամբ Սեր եւ Վիլիէն բառերու՝ եղած է՝ Սերվիլիէն:²

¹ Տես Vapereau, Dictionnaire universel des Contemporains, 5. Edition, Paris 1888. էջ 1661—1662:

² Սերվիլիէն անուանա հեղինակ կը համարուի մեծն եւ անուանին Քուստ Փաշա, որ իւր հօրը կենդանագիրը Տօբթ. Սերպիէէն էֆէնտի նուիրելով 1840 ին, ներքեւը à mon très cher ami, Ser. Vicien կը գրէր, փոխանակ déropé Vieénianի.

Իւր պապերը, Փոքր Եսիոյ հնագոյն գաղթականներէն, շատոնց Պոլիս հաստատուած մեծահարուստ սեղանաւորներ են եղեր. իւր հայրը համբաւաւոր իւր մըն է եղեր, ընկեր եւ գործակից Պէդճեան իւր Յարութիւն ամիրային, եւ կը կոչուի եղեր Սարաֆ օղու Եղա Վիչէն:

Եղա Վիչէն, հայր բարի եւ իմաստուն, թէեւ ոչ ուսումնական, բայց ջերմ ուսումնասէր, մեծապէս հոգ տարած է կրթութեան իւր զաւակաց, որոնց եօթներորդն էր Սէրճիքէ, եւ կը կենդանացընէր իւր համանուն վեցերորդ եղբայրը վաղամեռ:

Սերովբէ իւր նախնական ուսումները, այսինքն մայրենի լեզու, կրօնք եւ պատմութիւն, առաջին անգամ կը սորվի Գումգարուի մէջ, Տէր Մեսրոպայ քահանայի մ'աներն եղող Յարութիւն անուն վարժապետէ մը, բայց յետոյ Գումգարուէն հրդեհի պատճառաւ Իսկիւտար Եէնի Մահալէ թաղը փոխադրուելով, Սերովբէ կը սկսի յաճախել նոյն թաղի Ս. Աբրապետ եկեղեցւոյ հին դպրոցը, ուր դասատու կ'ունենայ Տէր Եփրեմ անուն քիչ շատ ուսումնական քահանայ մը՝ որ գոյզն ինչ ֆրանսերէն ալ գիտնալով ֆրանսերէն կը սկսի սորվեցունել անոր:

Սերովբէ ուշիմ եւ խելացի պատանեակ՝ հազիւ 12 կամ 13 գարուններ տեսած՝ հայերէն քերականութիւնն եւ կրօնագիտութիւնը մեծ ջանիւ ուսանելով հանգերձ, կը շարունակէր սորվիլ ֆրանսերէնը, գաղտ իւր հօրմէն՝ որ

աւելի իւր տղոց Յունարէն էլէնի սորվիլը կ'ուզէր: Սերովբէ իւր դասընկերներուն միշտ առաջինը, քիչ ատենի մէջ այնպէս յառաջագիտութիւն կ'ընէր, որ ամենուն գովեստներուն եւ համակրութեանը կ'արժանանար: Երուսաղէմայ Պօղոս պատրիարքը Պոլիս գտնուելով, օր մը կարապետ պատրիարքին հետ Ս. կարապետի դպրոցն այցելութեան գացած պահուն, կը քննէ Սերովբէն, եւ անոր տուած պատասխաններուն այնչափ կը հաւնի, որ իւր գոհութիւնն հրապարակաւ յայտնելով, բոլոր աշակերտներուն մէջ անոր Պաշտօնէն մը կ'ըսէ. պատրիարքի մը Պահպանիչէն աւելի մեծ մրցանակ մը կրնա՞ր ըլլալ այն ատեն աշխատասէր տղու համար:

Հատ շանցած՝ կը թողուն Իւսկիւտարը եւ կը փոխադրուին Ղալաթիա, ուր մեծանուն Եղեկեան պատուելոյն տանը մօտ բնակելով, Սերովբէ ալ կը սկսի իւր դասերն այս անուանի հայկարանին հետ շարունակել. սորվիլ լաւապէս գրաբառ շարադրութիւն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, քիչ մը իտալերէն եւ յունարէն, ինչպէս նաեւ ֆրանսերէն լեզու, զոր խօսողը գրեթէ մատով կը ցուցնեն եղեր այն ատենները:

Բաց ի իւր աննման Եղեկեանէն, ուսումնասէրն Սերովբէ 1830ի ատենները բարեպատեհ առթիւ գասատու կ'ունենայ նաեւ Փարիզու École Polytechniqueէն եկած գիտնական ֆրանսացի մը՝ որու երկար ատեն աշակերտելով, շատ բան կը սորվի, մանաւանդ ֆրանսերէն լեզուն

կատարելապէս, եւ ուրիշ օգտակար գիտութիւններ:

Սակայն Սերովբէի սրտին մէջ տակաւ բժշկական արուեստի ուսման համար մասնաւոր սէր մը կը սկսէր արծարծել. 19 տարեկան էր, երբ արդէն գրեթէ ուսումնաւարտ Պոլսոյ մէջ, տեղեակ ֆրանսերէն, իտալերէն եւ յունարէն լեզուներու, չկրնալով գտնել որեւէ ասպարէզ մը յարմար իւր ճաշակին եւ կրթութեան, կ'որոշէ վերջապէս պարապել բժշկութեամբ, որուն համար թողլով իւր հայրենիքը, 1834ին վերջերը, ընկերակցութեամբ Սինապեան Գասպար պէյի եւ հելլէն Սարանտիի, որ յետոյ ոչ նուազ քան զինքն նշանաւոր բժիշկներ եղան Պոլսոյ մէջ, առադաստաւոր նաւով մը կ'ուղեւորի Մարսիլիա՝ փարիզ երթալու համար:

Քանի՛ դժուարութիւններ խոչընդոտան եղան արդեօք իրեն, եւ քանի՛ անգամներ արդեօք լալ սկսաւ յանդուգն Սերովբէն, մինչեւ որ ազատելով իւր տաժանական ճամբորդութենէն, յաջողեցաւ վերջապէս արձանագրուիլ Փարիզու բժշկական համալսարանը, որուն առաջին հայ ուսանողն ինքն եղաւ եւ երկրորդը Սինապեան:

Հինգ տարի շարունակ անվճատ աշխատութեամբ շարունակելով իւր ուսանողութիւնը փարիզու բժշկական համալսարանին մէջ, 1839ին կը փոխադրուի Իտալիա, իւր ուսումն աւարտելու Բիզանի բժշկական համալսարանը, որ այն ատեն ամենէն համբաւաւորն էր եւ գերապատիւր:

Տարի մը յետոյ 1840ին Սերովբէ վ.ի.է.

նեան փառաւոր քննութեամբ իւր ուսանողական ընթացքն աւարտելով, կը վկայուի բժիշկ պսակաւոր (diplômé) Բիզայի համալսարանէն, եւ նոյն տարւոյ վերջը դարձեալ վերադառնալով Փարիզ, երկու տարիի չափ անուանի Բրոֆ. Ռէյնէ եւ Բրոֆ. Սիվեալ միզախտաբաններուն հիւանդանոցին մէջ, կը պարապի Բիզայի (voies urinaires) հիւանդութեանց մասնաւոր ուսումնասիրութեամբ:

Երիտասարդն Տօքթ. Սերովբէ Վիչնեանն ալ մօտ էր փայլելու. իւր հաստատուն հմտութեամբք, եւ բժշկական անբաղդատելի յառաջսդիմութեամբք, շատ կանուխէն կը սկսէր նա մեծ անուն մը ստանալ, Փարիզու մէջ իսկ գնահատուելով Օսմ. դեսպան անուանի Բէշիտ փաշայէն, մեծն ֆուատ եւ Ալի փաշաներէն՝ որք այնչափ սիրեցին զինքն յետոյ, եւ մղեցին զայն յառաջ, որպէս վայել էր մղել ճշմարիտ տաղանդի տէր, փայլուն ապագայ խոստացող հմուտ եւ կարող բժիշկ մը:

1842ին թողլով Փարիզը, քիչ մը ատեն ալ Անգղիա եւ Իտալիա մնալէն յետոյ, բժիշկ Վիչնեանն հաղիւ 27 տարեկան, կը դառնայ Պոլիս եւ այն ատենի սակաւաւոր հայ բժշկաց, ծերունի Մանուէլ Շաշիեանի, Միքայէլ Բէստէնի եւ այլոց համեստ խմբակին մէջ, իբրեւ Փարիզեան նոր բժիշկ նշանաւոր տեղ մը գրուելով, շուտով կը սկսի բարձր գիրք մը ունենալ եւ «Սերվիչէն» անուամբ ճանչցուիլ մայրաքաղաքին ամենազգի երեւելիներէն:

Տօքթ. Սերվիչէնի հետ ծիծաղ առաւօտ մը կը ծագէր հայ բժշկութեան, պայծառ արեւ մը մանաւանդ Տաճկաստանի ընդհանուր բժշկութեան, որ ցայն վայր բժիշկ կամ լաւ եւս ^{նէ+ն} անունը կրող շաղփաղփի իտալացիներու եւ բախտախնդիր հրեայներու կոյր տգիտութեան ողբալի մենաշնորհն եղած, նոր կենդանութիւն մը կը զգենուր. նոր օրինաւորութիւն մը եւ պատիւ կը ստանար շնորհիւ այն լուրջ հմտութեան զոր Տօքթ. Սերվիչէն էֆէնտի ունէր իւր արուեստին մէջ: Իւր հզօր ճարտարութեամբ, Կ. Պոլսոյ հին բժշկութիւնն հիմն ի վեր կը տապալէր, ծիծաղելի դրութիւնները կը շքացունէր, թիւս սովորութիւնները կ'անհետացունէր եւ ռիսերիմ թշնամւոյ կատաղութեամբ կը հալածէր ու կը սպաննէր բժշկական անուան եւ պատուոյ նախատինք եղող շաղփաղփութիւններն եւ իմաստակութիւնները, նորանոր գաղափարներու, գեղեցիկ օրէնքներու եղական հեղինակ մը հանդիսանալով. ինչ փառաւոր դարձ, ինչ փայլուն սկզբնաւորութիւն:

Շատ շանցած՝ իւր բարձր արժանիքը Կայսերական կառավարութենէն գնահատուելով, բարձրագոյն հրամանաւ կ'անուանի բժշկապետ Կ. Պոլսոյ սպարապետի դրան:

1846 թուականին Կալաթա - Սէրայի բժշկական վարժարանն իւր դռները բանալով անոր, կը յանձնէ իրեն նոր դաս մը բժշկական ուսմանց, Օրինական բժշկութեան (médecine légale) ամենափափուկ ճիւղը, որ առաջին ան-

գամ կ'աւանդուէր վարժարանիս մէջ, առաջին էրօֆէրէզը ունենալով գիտնականն Սերվիչէն էֆէնտի:

Իւր բնածին պերճախօսութեամբը, փիլիսոփայական եւ իրաւագիտական բարձր հմտութեամբը, Փրօֆ. Սերվիչէն էֆէնտի շարունակեց այս ճիւղը գրեթէ անընդհատ 30 տարիի շափ, եւ իբրեւ օրէնսգէտ բժիշկ մեծ հանճար եւ ճարտարութիւն ցոյց տալով օրինական բժշկութեան փափուկ խնդիրներուն մէջ, մինչեւ իսկ Փարիզեան դասատուներու հիացումը շարժեց, ինչպէս կը վկայեն ժամանակակից անձեր եւ օրագիրներ:

Բաց ի օրինական բժշկութեան դասերէն, երբեմն բնագիտական եւ ախտաբանական դասերու հօգն ալ իրեն յանձնեց բժշկական վարժարանը, որոյ շատ բարեկարգութեանց հեղինակ Տօքթ. Սերվիչէն էֆէնտի ինքն եղաւ:

1849ին բարձրագոյն հրամանաւ պաշտօն ունեցաւ հիմնելու ֆրանսերէն լեզուաւ բժշկական թերթ մը, առաջին բժշկական թերթը Կ. Պոլսոյ, որ անմիջապէս սկսաւ հրատարակուիլ իւր իսկ տնօրինութեամբ եւ տեւեց մինչեւ 1852:

1856 Օգոստոս ամսուն Կ. Պոլսոյ Կայսերական բժշկական ընկերութեան հաստատման պահուն, անոր գլխաւոր հիմնադիրներէն մին եղաւ Սերվիչէն էֆէնտի եւ քանիցս երկարատեն մեծ ազդեցութեամբ վարելով այդ ընկերութեան, ինչպէս նաեւ Կ. Պոլսոյ քաղաքային բժշկական բարձրագոյն խորհրդոյ նա-

խաղաՏութիւնը, գրեթէ 40 տարիի չափ ալ շարունակ, Բանկայթիի Ասյսերական զինուորական բարձրագոյն վարժարանին բժշկապետնեղաւ :

1848էն մինչև 1849 շարունակ տարիուկէս տեւած քոլէրայի տանն, Տօթթ. Սերպիչէն էֆէնտի, իբրև բժիշկ շատ մեծ գեր ունեցած է, եւ 1865ի սոսկալի քոլէրային ժամանակ առողջապահական խորհրդոյ նախագահն ըլլալով, խիստ արդիւնաւոր եղած է, եւ իւր աշխատութիւններն եւ առաջարկութիւններն մայրաքաղաքին բժշկական մարմնէն մեծ պատուով ընդունուած, համաճարակին կարճատեւութեան սատարած են մեծապէս :

1858ին Ասյս. կառավարութեան հրամանաւ հաստատուած **Է-ը-է** ժողովոյ քրիստոնեայ անդամներէն էր, Սինապեան Տօթթ. Վասսպար Պէյի, Տօթթ. Բարունակ Պէյի եւ Վարաթէոսորի փաշայի հետ. 1876—77 թուականներուն ալ Croissant - rouge ընկերութեան Վ. Պոլսոյ ժողովներուն մասնակցելով, ոչ նոաղ պարտաւոր ըրած է իրեն այս ընկերութիւնը, ինչպէս նաև ամէն բժշկական ժողով կամ միութիւն, ուր Սերպիչէն էֆէնտի առաջին ատեն ունէր միշտ :

Տօթթ. Սերպիչէն էֆէնտի ունեցած ամէն մէկ պաշտօնները, իրենց երկար տեւողութեամբ առանձինն մէկ մէկ մեծ գրաւական են իւր բարձր տաղանդին եւ բժշկական անբաղգատելի կարողութեան, զոր գեռ աւելի բացատրելու եւ արժանապէս նկարագրելու համար, հարկ է

Սերվիլէն էֆէնտիի բժշկական տարիքին հաւասար երկեր շարագրել, հատորներ գրել. բան մը՝ որ տկար գրչիս կարողութենէն շատ եւ շատ վեր է:

Այսպիսի բարձր պաշտօններով ծանրաբեռնեալ բժիշկն էր, որ հանուր Թուրքիոյ բժշկութեան անմոռաց ծառայութիւններ մատուցանելով, եւ կը դարմանէր խուռներամ հիւանդներ, ճարտար բժշկութեամբ անբուն հսկելով երբեմն անոնց շատերուն սնարքը, եւ իբրեւ խորհրդատու բժիշկ միշտ առաջինն եւ վճռաբանն ըլլալով բժշկական մեծ խորհրդակցութեանց մէջ, իւր անհաւասար աստածանաչութեամբ (diagnostic) եւ եղական դարմանագիտութեամբ: Այսպիսի նախանձելի բազմադրադութեամբ վաստակող բժիշկն էր, որ իւր բժշկական պարտականութեանց հետ չէր մոռնար նաեւ իւր ազգը, եւ անոր մարմնական աստերուն հետ բարոյական հիւանդութեանց ալ հոգածու ըլլալով եռանդագին, “*... ۱۲ ... ۱۳ ... ۱۴ ... ۱۵ ... ۱۶ ... ۱۷ ... ۱۸ ... ۱۹ ... ۲۰ ... ۲۱ ... ۲۲ ... ۲۳ ... ۲۴ ... ۲۵ ... ۲۶ ... ۲۷ ... ۲۸ ... ۲۹ ... ۳۰ ... ۳۱ ... ۳۲ ... ۳۳ ... ۳۴ ... ۳۵ ... ۳۶ ... ۳۷ ... ۳۸ ... ۳۹ ... ۴۰ ... ۴۱ ... ۴۲ ... ۴۳ ... ۴۴ ... ۴۵ ... ۴۶ ... ۴۷ ... ۴۸ ... ۴۹ ... ۵۰ ... ۵۱ ... ۵۲ ... ۵۳ ... ۵۴ ... ۵۵ ... ۵۶ ... ۵۷ ... ۵۸ ... ۵۹ ... ۶۰ ... ۶۱ ... ۶۲ ... ۶۳ ... ۶۴ ... ۶۵ ... ۶۶ ... ۶۷ ... ۶۸ ... ۶۹ ... ۷۰ ... ۷۱ ... ۷۲ ... ۷۳ ... ۷۴ ... ۷۵ ... ۷۶ ... ۷۷ ... ۷۸ ... ۷۹ ... ۸۰ ... ۸۱ ... ۸۲ ... ۸۳ ... ۸۴ ... ۸۵ ... ۸۶ ... ۸۷ ... ۸۸ ... ۸۹ ... ۹۰ ... ۹۱ ... ۹۲ ... ۹۳ ... ۹۴ ... ۹۵ ... ۹۶ ... ۹۷ ... ۹۸ ... ۹۹ ... ۱۰۰ ...*”, ինչպէս գրած է իմ գրագէտ բարեկամս, հանրածանօթն Ռեթէոս էֆ. Պէրպէրեան, իւր “*Գր-՝*” անուն գեղեցիկ բանաստեղծեան “*Չէն*”-ին մէջ: Ազգային քաղաքական եւ ընդհանուր ժողովներու ատենագրութեանց եւ կաթուղիկոսական

¹ Տես “Գր-՝” բանաստեղծիւն Ռ. Յ. Պէրպէրեանի, Կ.Պոլիս, Տպր. Գ. Պաղտասպեան 1886, էջ Գ.:

ընտրութեանց խնդիրներու մէջ իւր անունը
 փառաւոր յիշատակներով արձանագրուած է,
 եւ Ք. Քէչեան էֆէնտի սիրուն գրչով, կեն-
 դանւոյն անմահացած ազգային Ս. Փրկչեան
 շիւանդանոցի պատմութեան մէջ, Ս. Փրկչեան
 շիւանդանոցին այժ, որուն դժբախտ վիճակին
 համար Տօքթ. Սերվիչէն էֆէնտի գրեթէ
 փրկարար հրեշտակ մը եղած է ժամանակին,
 մանաւանդ 1853, 59, 60, 65 եւ 68 թուա-
 կաններուն, մաքրելով զայն շատ անկարգու-
 թիւններէ, սրբելով զայն շատ անբարոյական եւ
 խժդժական արարքներէ, եւ որչափ կարելի էր,
 ժամանակին պահանջից համաձայն՝ վերածելով
 զայն նիւթապէս եւ բարոյապէս բարեբաստիկ
 վիճակի մը։¹

1853 Գեկտեմբերի 27ին Տօքթ. Սեր-
 վիչէն էֆէնտի, լինելով ատենապետ ազգ.
 ուսումնական խորհրդոյ, իւր իսկ նախաձեռնու-
 թեամբ եւ առաջարկութեամբ յաջողած է ազգ.
 շիւանդանոցին մէջ հաստատել երկրագործա-
 կան վարժարան մը, որոյ համար այն ատենի
 գերագոյն ժողովոյ ուղղած մէկ նամակը, հրա-
 տարակուած արդէն շիւանդանոցի պատմութեան
 մէջ, պատմական մեծ կարեւորութիւն մը ունե-
 նալով, կ'արտատպեմ հոս ամբողջովին։ Ահաւ-
 ասիկ այն։

«Ազգային գերագոյն ժողովը սուրբ Փրկչի

¹ Տես «Մ—ի—» Երազիր 1858—68. եւ «Պ—ր—ի—ն—
 Ս. Փրկչի—ն— շիւ—ան—ոցին», հեղինակութիւն Ք. Քէչեանի,
 Կ. Պոլս 1888, էջ 107, 119, 132—133, 194, 197, 205 եւ
 «ՍԼԲ»

A 16296
 22.832

Տիւանդանոցին մէջ շորս տարիէ (1849) ի վեր ազգին աղքատ որբ ու անտէրունչ տղաքը կրթելու ձեռք զարկած է: Այս մարդասիրական ու ազգասիրական ձեռնարկութեան նպատակը նոյն տառապեալ մանկանց ապագայ վիճակին լաւութիւնն է: Իրենց տրված այժմեան կրթութիւնը նախապատրաստութիւն մըն է եւ ոչ անմիջապէս այս վիճակին հասնելու միջոցը: Այս միջոցը արհեստ մը կամ այն սորվելված գիտութեանց գործադրութիւնը միայն կրնայ ըլլալ: Ուսումնական խորհուրդը մտածելով որ նոյն տղայոց ապագայ վիճակը պատրաստելը ազգային գերագոյն ժողովին բարի նպատակը արդիւնաւորել է, խորհեցաւ եւ պատշաճ դատեց որ անոնց մէջէն յարմարագոյնները ընտրելով, երկրագործութեան ամէն օգտակար ուսմունքը անոնց սորվեցնելու հոգ տարվի, որով վարժարանէն ելլելէն ետքը արհեստ մը ձեռքերնին ունենալով կարող ըլլան իրենց ապրուստ ճարելու եւ վերստին խեղճութեան մէջ շիյնալու: Յայտնի է որ երկրագործութեան արհեստին մէջ կը պարունակի, պարտիզպանութիւն, այգեգործութիւն, մշակութիւն, կենդանաբանութիւն, մետաքսագործութիւն, շերամատածութիւն, եւն, որոնց իւրաքանչիւրն ալ զատ զատ գլխաւոր արհեստներ եւ հետեւաբար ապրուստի դուռներ են: Ասոնք սորվեցնելու համար՝ երկրագործական գլխաւոր դասատուն արդէն Ուսումնական խորհուրդը իւր կողմէն կը նըւիրէ, անոր վարձքին ալ հոգը իւր վրան առնելով, այսինքն առանց

Միսաքեան, Զօրայեան անլուգական հանձար-
ները զարմացուցած է եւ գերած, Տօքթ. Սեր-
վիչէն Էֆէնտի ունի նաեւ գրական տաղանդ.
Գրող-բժիշկ մը եղած է նա, եւ առաջին հայ
գրող-բժիշկը դարուս:

Բժշկական թերթերու մէջ հմտալից
գրութիւններ եւ 1866ի Gazette médicale
d'Orientի մէջ գրեալ ախտին վրայ ընտիր խոր-
հրդածութիւններ հրատարակելով հանդերձ,
ազգային թերթերու եւ հանդէսներու մէջ ալ
կերեւար շատ անգամ, բժշկական տեսութիւն-
ներու եւ ընտանի առողջապահական դասերու
ամենալաւ խմբագրութեամբ եւ այլ ընտիր
յօդուածներով, զորս երկար կը լինի յիշատակել
հոս մի առ մի:

Իւր ամենէն հոյակապ գործն է Մանգո-
լի-նը, այսինքն՝ ինչպէս կը գրէ ինքը, «Ման-
գոլի-նը ինտեր-պրո-վի-տն յո-պո-լի բն-կան, բարոյ-կան
և ինտել-կան հր-նանգը», զոր հրատարակած է
գրեթէ կէս դար յառաջ՝ 1844 թուականին:
Գիւրիմաց պարզ ոճով գրուած ընդարձակ եւ
գեղեցիկ դասագիրք մըն է այս առողջապահա-
կան, կամ լաւ եւս, ինչպէս կ'ըսէ Ռ. Յ. Պեր-
պերեան,¹ հարց եւ մարց համար աւետարան
մը, որ ըստ Սերվիչէն Էֆէնտիի թէեւ հետեւո-
ղութիւն օտար հեղինակներու, բայց տոհմային
գրող մը կը կրէ եւ յարմար է ճիշդ մեր ընտանի
կեանքին: Գարուս առաջին հայ-մանկատա-

¹ Տես «Գր-տ» Բանախօսութիւն Ռ. Յ. Պերպերեան,
էջ Դ:

ծուծիւնն է այս, եւ առաջինը միշտ պիտի մնայ յանմահ յիշատակ իւր մեծանուն հեղինակին, որ բժշկական ասպարիզին սեմոցը վրայ հաղիւ կօխած, իւր կէտ նպատակին ըրաւ ամէն բանէ առաջ՝ հայ մանկանց առողջութիւնը, հայ մանկանց երանութիւնը, եւ հայ որբոց երջանկութիւնը: Աւրիշ առթի վերապահելով գծել ընդարձակ տեսութիւն մը այս յոյժ շահեկան աշխատութեան վրայ, կը բաւականանամ ներկայացունելով հոս միայն անոր յառաջբանը, որ գործին ամբողջութեան գաղափարը կրնայ տալ մեզ:

“Առաջիկայ գիրքս՝ որ կատարելութիւն առնելու համար հմուտ ձեռքի կարօտ է, իր մեծամեծ թերութիւններովը՝ մեծ պիտանութիւն ունի ազգին հիմակուան վիճակին նայելով:”

“Ասանկ տղայոց համար գրված հրահանգի մը՝ շատ տարիներէ ի վեր ազգին քաջալաւութեան նախանձաւորները եւ մենք ալ մինչեւ հիմայ կարող անձերէ սպասելով՝ եւ գիտնալով որ ասոր կատարելագոյնը դուրս ելլալու գեոժամանակի կարօտ եմք, առ այժմ՝ քանի մը բարեկամաց յորդորանօքը յօժարեցանք եղածին չափ մէկ հատ մը յօրինել, մինչեւ որ Աստուած մեզի կատարելագոյնը շնորհէ:”

“Մեզի ծանօթ լեզուներուն մէջ ասոր ընտիրները շատ հեղինակներէ մինչեւ մեր օրը տպած խիստ շատ եւ կերպ կերպ գտնելով՝ անոնց մէկը թարգմանելու ձեռք զարնէինք նէ, կարծեմ՝ աշխատութիւնը մեզի թեթեւ ըլլալէն զատ, մինչեւ հիմա շատոնց ալ դուրս ելած կ'ըլլար:”

« Բայց ասոնց մէջէն մէկ հատ մը չի գըտայ որ մեր ազգային վիճակին ու միանգամայն իմ գրուած թեանս յարմարութիւն ունենար. ուստի ասոնց մէկն ալ թարգմանել չուզելով, մեզմէ գրել յօժարեցանք, բայց միշտ մեզի առաջնորդ բռնելով հին ու նոր օրինաւոր հեղինակները, ինչպէս Պղատոն, Լօք, Ռուսօ, Տէսէսաու, Հալլէ, Հիւֆլան, Տօնէ, եւ այլն, որոնց շատ տեղ ալ անուներին յիշած եմք: »

« Ար յուսամք որ մեր այս բազմաթեմքի հեղինակութիւնը հասարակութեանը հաճելի կը լայ: »

« Հասարակութեանը կրսեմ. վասն զի գիտուններն ու հմուտները ամէն բան գիտնալով, ասանկ բանի մը կարօտութիւն չունին. ուստի մեր գրածն ու աշխատութիւնը անոնց համար չէ. ասկէ կը յուսամ որ գիտնալով մեր նպատակը անոնք ալ շնն արհամարհեր մեր ազգասիրական մէկ տկար աշխատութիւնը: »

« Գիտեմ որ այս գործոյս մէջ անանկ բաներ կան՝ որ պարսաւել ուզող մարդիկ իրենց պարսաւանացը նիւթ կրնան բռնել. բայց անոնք ամէն ալ՝ մարդկային անխորշելի սրխալմունքերէն զատ՝ գիտմամբ եղած բաներ են: »

« Պարսաւելու գիտաւորութեամբ կարգացող մարդը պիտի գտնէ՝ ասոր մէջ շատ տեղ կրկնարանութիւն. բայց անանկ նիւթերու մէջ՝ որ հասարակութեան շատը անոնց՝ գաղափար չունին. ուստի այն կրկնութիւնները՝ վարժապետի մը համար տալուն պէս կրկնութիւններ են. որ աշակերտին միտքը՝ այն գաղափարին

սորվեցընելու համար մի եւ նոյն բանը քանի մը անգամ կը կրկնէ: Աւ ասանկ կրկնութիւններ կը տեսնէ աւելի ուսումնական բառերուն սահմաններուն վրայ, որ ընտել բառեր չըլլալուն համար առաջկուց անգամ մը սահմանը տրվելէն ետքն ալ անձանթ կը մընան:»

«Ասանկ պարսաւանացալ յանձնառու եղած եմ» գիրքս քիչ մը եվելկէկ օգտակար ըլլալու համար:»

Իւր աշխատութեան մէջ որչափ համետութիւն կը ցուցունէ Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի, եւ որչափ խոնարհութիւն, որով առաւել կը փայլի նա իւր ամբողջ գործերուն մէջ:

Իւր անթիւ գրաւոր աշխատութեանց մէջէն յիշատակութեան արժանի է նաեւ այն դամբանական ճառը, զոր 1872ին արտասանած է ֆրանսերէն, իւր հանճարի եղբօր Տօքթ. Գասպար պէյ Սինապեանի գերեզմանին վրայ, եւ հրատարակած նոյն տարուց Gazette médicale d'Orientի շոկտեմբերի թուոյն մէջ. Ինչ հանճար, ինչ հմտութիւն կը տիրէ այդ ճառին մէջ, որ ճառ լինելէ աւելի դաս մըն է այն պարտականութեանց՝ զորս բժիշկ մը իբրեւ մարդ՝ ունի առընկերն եւ առ համարուեսան իւր, որ դամբանական լինելէ աւելի խօսուն արձան մըն է Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի անկեղծ զգացմանց եւ կրթութեան:

Տօքթ. Սերվիլէն էֆէնտի իւր բազմաթիւ գործերովը գնահատուած, արժանանալով եւ Օսմ. վահապանձ Ապսերաց բարձր գոհունակութեանց, վարձատրուած է Իֆրիկիա եւ Սէֆի-

Դիպի մեծ պատուանշաններով, եւ երբեմն ընտրուած անգամ Օսմ. Եւրակոյտի, յանմուաց պատիւ հայ բժշկական դասուն Կ. Պոլսոյ:

Ար հայ բժիշկն է որ այսչափ բեղմնաւոր կեանք մը կրնայ ներկայացունել պատմութեան, որ հայ բժիշկն է որ ունեցած է այսչափ բարձր պաշտօններ եւ մեծ գործեր, որոնց դեռ շատերը կը վրիպին տկար գրչէս:

Տօքթ. Աերվիչէն էֆէնտի բժիշկ կրօնասէր, մուսուանդ սիրահար բարոյականի, որոյ ապացոյց է իւր «Բարոյական Գիշտական» անուն գեղեցիկ եւ հմտալից աշխատասիրութիւնը,¹ ամուսնացած է կանուխ, պաշտելով սրտի անդուգական ընկերուհի մը, եւ եղած է բարի եւ առաքինի հայր բարեկիրթ զաւակներու եւ բարեկիրթ թոռներու:

Պաշտող իւր արուեստին, ապրած է եւ կ'ապրի կատարեալ պատուաւորութեամբ եւ անբասիր ուղղութեամբ, որ ոչ թէ մեծ, այլ ամենայեւին բժշկի մը իսկ գլխաւոր յատկութիւնն ըլլալու է. առատաձեռն ինամող որբոց եւ աղքատ հիւանդաց, անձնանուէր հայր մը եղած է իւր բաղմամբ աշակերտաց, առանց խտրութեան կրօնի եւ ազգութեան. հզօր ձեռնաու երիտասարդ բժշկաց, աննախանձ փափաքող անոնց յառաջագիմութեան, միշտ վայելած է եւ կը վայելէ հայ եւ օտարազգի բոլոր բժշկաց երկիւղած պատկառանքն եւ յարգանքը.

¹ Այս գործն հրատարակուած 1846ին, բայց 1848ին երկրորդ ապագրութիւն մըն ալ ըլլալով, 1851ին դարձեալ ապուած է երրորդ անգամ ի Կ. Պոլսի:

ատեցող բախտախնդիր շաղիաղիութեան եւ զաղիր քութեան, աններող կեղծաւորութեան եւ յետադիմական արարքներու, ճշմարիտ հանձարի եւ արժանեաց անկեղծ գնահատող եւ քաջալեր եղած է. իրմէ վերջը ծնող հայ բժշկաց գրեթէ մեծ մասին գովելի պաշտպանութիւններ բրած է եւ մէկ քանիին ալ համբաւին եւ դիրքին գրեթէ բոլորովին հեղինակ եղած է:

Ուսումնասէր եւ վաստակասէր, գեռ այսօր իսկ՝ թէեւ գրեթէ ութսնամեայ, քաջուած բժշկական ասպարէզէն, բայց երիտասարդական աշխուժիւ եւ մոգի զարմանալի արթնութեամբ մեծ սիրով կ'ուսանի եւ կ'ուսումնասիրէ ինչ որ բժշկական նորութիւն է, ինչ որ բժշկական յառաջադիմութիւն է:

Խիստ, ամենախիստ՝ օրինաց գործադրութեան մէջ, եղած է միշտ լսող՝ արդարութեան եւ իրաւունքի ձայնին. ոչ բնաւ երկարաբան, միշտ լակոնախօս, մէկ խօսքով մեծ ազդեցութիւններ ունեցած է երբեմն եւ բազմերամ ունկնդրութիւններ իւր շուրջը բոլորած երեւելի ընկերութեանց մէջ: Քանի քաղցր է ինձ լսել իւր խօսքերը, վայելել իւր անոյշ խօսակցութիւնը, որ շարունակ լի սիրուն մանրավէպիկներով եւ զրոյցներով, կեանքի մեծ դասեր, պատուական խրատներ կը պարունակեն. քանի քաղցր է ինձ օգտիլ իւր բազմամեայ բժշկական փորձառութենէն, որ արդէն հոյակապ էր եւ մեծ, մինչգեռ տակաւին եւս ծնած իսկ չէի, եւ զիս ծնող մօրս բերանը կաթ կը հօտէր տակաւին:

Վսեմ. Տօբթ. Սերվիլէն էֆէնտի, որոյ դեռ նոր քաշուած կենդանագիրը, իրմէ իսկ ընդունելով պատիւ կ'ունենամ ներկայացունել հոս այսօր, ամենակարեւոր եւ խիստ հազուագիւտ անձնաւորութիւն մըն է, նշանաւոր թուական մըն է նա հայ բժշկական պատմութեան 19^ր դարու. օրինակելի, հետեւելի պատուական անձնաւորութիւն մըն է. երիտասարդ բժիշկներ, ալեւորներ իսկ դեռ շատ կրնան օգտիլ անկէ:

Մաղթեմք ուրեմն որ Թուրքիոյ բժշկութեան վերածնինն եղող այս աղղեցիկ եւ մեծ բժիշկը, որ իւր երկու նշանաւոր բժիշկ-փեսայներուն, Փրօֆ. Տօբթ. Խօրասանձեան էֆէնտի եւ Տօբթ. Փէշտիմալձեան փաշայի հետ գեղեցիկ երբեակ մը կազմելով արդի հայ բժշկութեան պատիւը եւ շուքը կը յաւելու, ապրի, ապրի շատ եւ հասնի իւր հարիւրամեայ տարիքը, այն կորովով եւ առողջութեամբ՝ որով ապրեցաւ նա 78 տարի:

Իւսկ. Կ. Պոլսոյ. 12 նոյեմբեր 1893:

